

NIVELL DE VIDA, CONDICIONS LABORALS I MOBILITZACIÓ ANTIFRANQUISTA A SABADELL, 1940-1970. UNA APROXIMACIÓ DES DELS TESTIMONIS ORALS*

ANGELINA PUIG I VALLS

A partir de 1940 i durant les dues dècades següents, l'estructura de la població de Sabadell experimentà un profund canvi. Efectivament, les xifres demostren el canvi en l'estructura de la població de Sabadell amb el pes impressionant de la immigració.¹ La població de la ciutat passa de 47.831 habitants el 1940, als 50.149 de 1943, als 59.583 de 1950 i als 105.152 de 1960 (L'any 1959 Sabadell es va annexar la Creu de Barberà amb 10.675 habitants). El pes de la immigració en aquestes xifres de població és el següent:

1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	
1.345	2.333	2.655	1.585	3.873	2.843	2.503	2.642	
1951	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
1.693	2.302	3.180	2.171	1.202	2.028	2.871	2.374	2.190

És a dir, que la població en números absoluts des de l'any 1943 al 1950 va augmentar en 9.434 persones, mentre arribaven 17.137 immigrants. A la dècada següent, els arribats a Sabadell van ser 24.379 persones en un període que l'augment de fet va ser de 45.569 habitants (recordem els 10.675 h. de la Creu de Barberà).

Aquesta arribada massiva de treballadors i treballadores d'arreu de l'Estat a Catalunya (especialment d'Andalusia) va produir probablement el fenomen corrent en tot procés d'emigració massiva: el desplaçament de la classe obrera nadiua, o procedent de corrents migratoris anteriors, cap a categories professionals de major qualificació. Desplaçament no solament socio-econòmic, sinó també geogràfic.

Fet que podem resseguir al barri de Torre-romeu on veiem que famílies treballadores —alguna d'elles havia protagonitzat també en dècades anteriors un procés d'emigració des de terres catalanes de ponent o des del llevant peninsular— canviaren de residència i es traslladaren al centre de Sabadell o altres barris de la ciutat no tan perifèrics.²

Aquest barri es troba situat a l'est de la ciutat, al nord de Can Roqueta i a l'esquerra del riu Ripoll, s'estén des del riu fins a la part alta del turó conegut popularment com el Tibidabo de Torre-romeu. L'any 1950, l'indret encara no era reconegut com a barri. El padró d'aquest any inclou la

* Aquest estudi és una versió ampliada de la comunicació que vaig presentar al *Col·loqui interdisciplinari sobre el primer franquisme (1936-1951)*. Barcelona, novembre de 1990.

¹ CALVET PUIG (1990).

² PUIG VALLS (1989).

sessió 7, anomenada «Suburbios del río Ripoll y de Arrahona», y la sessió 8, «Plana de San Nicolás», que formen l'espai que més s'aproxima al que posteriorment serà el barri de Torre-romeu. Hi viuen 2.111 persones, 461 de les quals al lloc que el document anomena «*diseminado*», és a dir, dalt del turó. Es dedueix que és la població més antiga de l'indret, i que 1.550 viuen en coves i barraques, que són els últims immigrants. Cinc anys després el barri ja és conegut i designat com a «*Suburbio de Torre Romeu*», i hi havia 2.498 persones empadronades, solament el 15,6% havia nascut a Catalunya. Deixant de banda les poblacions catalanes, Granada aportava el 40,6% del total d'habitants del barri, Còrdova el 10,4% i Múrcia el 12,36%. És a dir, que el 67,2% de les persones que viuen a Torre-romeu l'any 1955 havia nascut a Andalusia.

Tant les xifres com els testimonis orals mostren que la classe obrera catalana, amb la immigració, sofrí una profunda transformació en ser conformada per una majoria de treballadors i treballadores nascuts fora de Catalunya. Alhora que es produí un desplaçament geogràfic de les famílies catalanes que vivien als barris perifèrics de les ciutats, on anaren establint-se els immigrants, cap al centre urbà.

Així, per exemple, el cas de l'Agustí, que va néixer a Sabadell l'any 1923, i la Paulina ³, la seva dona, que era d'un poble lleidatà i va arribar amb els seus pares a la ciutat vallesana un any abans que esclatés la guerra civil. La família de la Paulina va anar a viure a Torre-romeu i ella, quan es va casar amb l'Agustí, es quedà també al barri. Aquesta dona va treballar a les dues fàbriques dels Rocamora i el seu marit «*va treballar a Cal Marçet i a molts "puestos"*». La parella va marxar del barri quan ella tenia 40 anys per mudar-se al centre de la ciutat. Aquest és el testimoni de la Paulina:

«*Llavòrens*» va venir molta gent, es van començar a fer aquelles coves, tota la muntanya era de coves, que tot arreu estava ple de coves. «*Llavòrens*» allà es va vendre, ho va comprar un amo i va començar a vendre «*terrenos, terrenos*», i van començar a fer bar-

raquetes i "llavòrens" en les barraquetes van anar venint aquests andalusos, i tots aquests murcians, i tots "bueno" van venir cap aquí. Com ha canviat el barri! Vaig estar bastant de temps sense anar-hi, llavors quan vaig anar-hi quasi que no ho coneixia. Allà on jo vivia, ja està a terra tot. La casa pairal, tot això són carrers.»

O el cas de la Laura,⁴ nascuda a Cubells (la Noguera), i que va arribar a Sabadell amb la seva mare i la seva germana l'any 1944. S'instal·laren a Torre-romeu. La mare feia la feina de la neteja d'una fàbrica tèxtil i de la casa de l'amo de la fàbrica, en Ferran Casablanca. El seu home, el padrastre de la Laura «*treballava en lo que li sortia, fos el que fos*». La germana, sis anys més gran que la Laura, treballava de filadora. Ella, sent encara una nena, es va posar a treballar de minyona per deixar-ho, molt aviat, per treballar en una fàbrica:

«Jo de veritat allò de servir no m'agradava. Les coses com signin! Coi, que treure la merda dels altres... "Pues" què sé! És una cosa molt d'allò!»

Quan la Laura es va casar, va viure un temps en el mateix barri, més tard, amb una filla ja gran, van anar a viure a Ca n'Oriac, després a la plaça de Barcelona de la Creu de Barberà i ara viu al barri dels Merinals.

«M'agradava el barri, perquè com que ens hi havíem pujat de petits, però era... això que estava malament, els carrers estaven fatals... hi havia uns carrers que tenien unes baixades i unes pujades... unes rieres que hi havia pel mig... i quan plovia allà s'hi podia anar amb una barca...»

Penso que aquest desplaçament geogràfic i l'ascens professional de la classe obrera autòctona que es produeix quan amb la represa del moviment immigratori els obrers forans realitzaven les feines més mal pagades, va comportar una substitució, dins la classe obrera, dels obrers nascuts a Catalunya o procedents de corrents migratoris anteriors per treballadors immigrants. Tanmateix, aquesta és una qüestió que caldria estudiar molt més. Probablement es tracta, més que d'una subs-

³ Entrevista realitzada el 9-XI-87 a Paulina Santasusagna. Les entrevistes, les van fer F. Albareda, M. Castán, A. Martínez i N. Puig. Íd.

⁴ Entrevista realitzada el dia 27-XI-87 a Laura Codina Fontané. Íd.

titució, d'un eixamplament de la classe obrera, i la substitució, si es dona, és lenta i no absoluta com podem afigurar-nos quan fem un repàs als noms dels fundadors de la CONC (Comissió Obrera Nacional de Catalunya), car al costat d'un Cipriano García, (nascut a Manzanares de la Mancha —Ciudad Real—), o d'un Angel Rozas, (nascut a Olula del Río —Almería—), hi trobem també un Joan Coscubiela, (Barcelona), o un Paco Frutos (Blanes), etc.

Però els testimonis orals dels immigrants molt sovint asseguren que treballaven a les fàbriques sempre amb companys de fora i que no coneixien altres catalans que els amos de les indústries, la qual cosa sembla demostrar que en un moment o altre, en major o menor grau, la substitució es produí.

Així, per exemple, en Manolo,⁵ que va néixer l'any 1920 a Pedro Martínez, (Granada), i va arribar a Sabadell l'any 1964, explica:

«Yo no pienso nada absolutamente de los catalanes, porque yo he trabajado para un catalán pero los compañeros míos de trabajo han sido siempre andaluces.»

La Josefa,⁶ que va néixer al mateix poble que en Manolo, l'any 1957, va arribar a Sabadell l'any 1965 amb els seus germans i la seva mare, el pare els havia precedit en el viatge. La noia confirma el que hem dit:

«En la fábrica hay gente de todos los sitios. Allí hablamos cada uno de nuestra tierra y todos dicen lo mismo: el que es de Extremadura, que quiere Extremadura, el que es de Andalucía, de Andalucía, ... de lo que somos.»

És possible estudiar aquest procés a partir d'entrevistes ben estructurades i sistemàticament —i s'hauria de posar fil a l'agulla aviat—, i mitjançant la documentació que existeix als arxius d'algunes fàbriques (per exemple de la Marçet de Sa-

badell) i en alguns arxius municipals, ja que a l'època franquista els treballadors eren controlats exhaustivament, amb l'enregistrament, en unes fitxes quasi policials, de la trajectòria laboral, la seva conducta i altres informacions com ara l'any d'arribada a Catalunya i el lloc de procedència. L'anàlisi d'aquesta documentació acompanyada de la de les fonts orals proporcionaria la informació que necessitem per a conèixer l'evolució i la transformació de la classe obrera catalana a partir de 1939.

Una altra qüestió per esbrinar —i suggerida per alguns historiadors—, és comprovar si en produir-se l'ascens social d'alguns treballadors autòctons, aquest sector de la classe obrera sofrí un «aburgesament», gràcies al qual s'explicaria un major consens al règim franquista per part d'aquesta franja de treballadors.⁷ Deixant al marge aquesta qüestió i centrant l'anàlisi en el sector social representat per la immigració, intentaré respondre algunes preguntes com ara: quines foren les actituds dels principals grups socials davant el règim i el tema del consens i de la resistència al règim franquista. Davant l'evidència constatada per tothom: la dictadura franquista pot haver estat més o menys impopular, però la impopularitat sembla que no és una causa suficient per a fer caure un règim com aquest. Per tant, la pregunta és: realment hi hagué una actitud d'hostilitat, d'enfrontament i reacció davant el poder franquista?⁸ I encara més, hi hagué una actitud d'hostilitat, d'enfrontament i reacció de la classe obrera catalana contra el règim franquista?

Tal com assenyala Borja de Riquer, cal esbrinar unes qüestions prèvies per poder avaluar les causes de les diverses actituds socials davant el franquisme. La primera, i més fonamental, és saber quin record deixà la guerra civil en el conjunt de la població catalana.⁹ En aquest cas, per tant, he de desplaçar-me fins a Pedro Martínez que es on passaren la guerra i la immediata postguerra les persones entrevistades en la meua investigació.¹⁰

⁵ PUIG VALLS (1990). Entrevista realitzada per J. Martínez i A. Puig el 15-VII-84 a Manolo Alfaro Martínez.

⁶ Entrevista realitzada el 23-VI-84 a Josefa Marco Roldán. Íd.

⁷ Debat de «Nivell de vida i condicions de treball», dins BARBAGALLO *et alii* (1990).

⁸ R. GARRABOU, Joaquim LLEIXÀ i Octavi PELLISSA, «Pròleg», a BARBAGALLO *et alii* (1990), p. 16 i 17.

⁹ Borja de Riquer, «Rebuig, passivitat i suport. Actituds polítiques catalanes davant el primer franquisme (1939-1950)». Dins BARBAGALLO *et alii* (1990), p. 180.

¹⁰ PUIG VALLS (1990).

Pedro Martínez, poble dels Montes Orientales de Granada, molt a prop de la «roja» Guadix, va quedar durant tota la guerra en mans republicanes. Es col·lectivitzaren la majoria dels «cortijos» i l'economia del poble va ser dirigida per la majoria socialista (la UGT en la versió camperola de la «Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra»). A l'inrevés que abans de la guerra i, sobretot, en la immediata postguerra, durant la contesa en aquest poble granadí no es passà gana, de manera que molts dels testimonis recorden la guerra com un dels millors períodes de la seva vida.

En acabar la guerra, tothom que havia mantingut alguna activitat en el període anterior fou castigat amb la presó, els camps de concentració o els batallons de feina. Alguns i algunes es guanyaren la pena màxima.

En general, la immediata postguerra per al camperolat andalús va ser una època terrible i miserable, sense feina, amb una forta repressió, amb fam, amb diverses malalties derivades de la deficient alimentació i, sobretot, sense cap esperança de millorar la seva situació. Aquesta realitat va facilitar que homes i dones d'aquestes terres veiessin l'emigració com l'única sortida a la seva desesperació. El caràcter de l'emigració, fins a la meitat de la dècada dels cinquanta, té per això un tret de revolta davant la situació polític-social, a més a més de les evidents causes demogràfiques i econòmiques. A la dècada següent, l'emigració es converteix en un èxode imparable que buida molts pobles andalusos. L'emigració es convertí quasi en un estil de vida. Com s'afirma sovint, i pel que he dit jo mateixa anteriorment, aquesta emigració es degué més a factors d'expulsió que no pas d'atracció; tanmateix, els factors d'atracció també es fan palpables davant algun testimoni oral.

Per exemple l'Antònia,¹¹ que havia nascut l'any 1920, va ser fundadora de l'«Asociación de Mujeres Antifascistas de Pedro Martínez», militant del PC i de la UGT, jutjada i empresonada al final de la guerra. L'any 1951, vídua i amb un nen petit, encara romaní a al poble regentant una petita

botiga de queviures. La seva família havia emigrat un any abans i des de Sabadell la reclamava. Les seves paraules demostren el poder d'atracció de la ciutat industrial, probablement també la recuperació dels anys cinquanta amb l'increment dels salaris, però, per sobre de tot, la possibilitat de trobar feina. Atracció, malgrat el baix nivell de vida, que la ciutat promet i que els familiars i amics que fan de reclam no poden desconèixer.

«Ya mi familia, cada día, ¡que me venga, que me venga! Dice que aquí vas a ganar. Entonces a duro la hora y a duro la hora decíamos nosotros: ¡eso es mucho! ¡Entonces a duro la hora era mucho! Decían que aquí la prima está planchando y aquí se hacen muchas faenas y en fábricas y en "tó". Y dice: "aquí vas a ganar". Pues sí, me vine. Pues sí, con la golosina de trabajar. Me vine sola con mi hijo, porque estaba aquí toda la familia. Nos vinimos en tren directos hasta Barcelona, y luego a Barcelona salieron de aquí a por nosotros a la estación de Francia. Y directos a las cuevas. Ellos vivían en cuevas. Directos a las cuevas.»

L'Ascensió¹² va néixer el gener de 1904 i va arribar a Sabadell al final dels seixanta. Ella també ens proporciona el seu testimoni: *«Todos decían que estaban bien. Que estaban muy bien, que habían "mejorao" y que "s'alegraban" mucho de haber venido. Que habían "mejorao". Y luego empezaron a salirse del pueblo. Y el "cuñao" de la Rosa de Vilches cuando se fue decía a mi hijo: "vente a Barcelona Ramón, vente que ha escrito mi "cuñá" la Rosa y hay mucho trabajo.»*

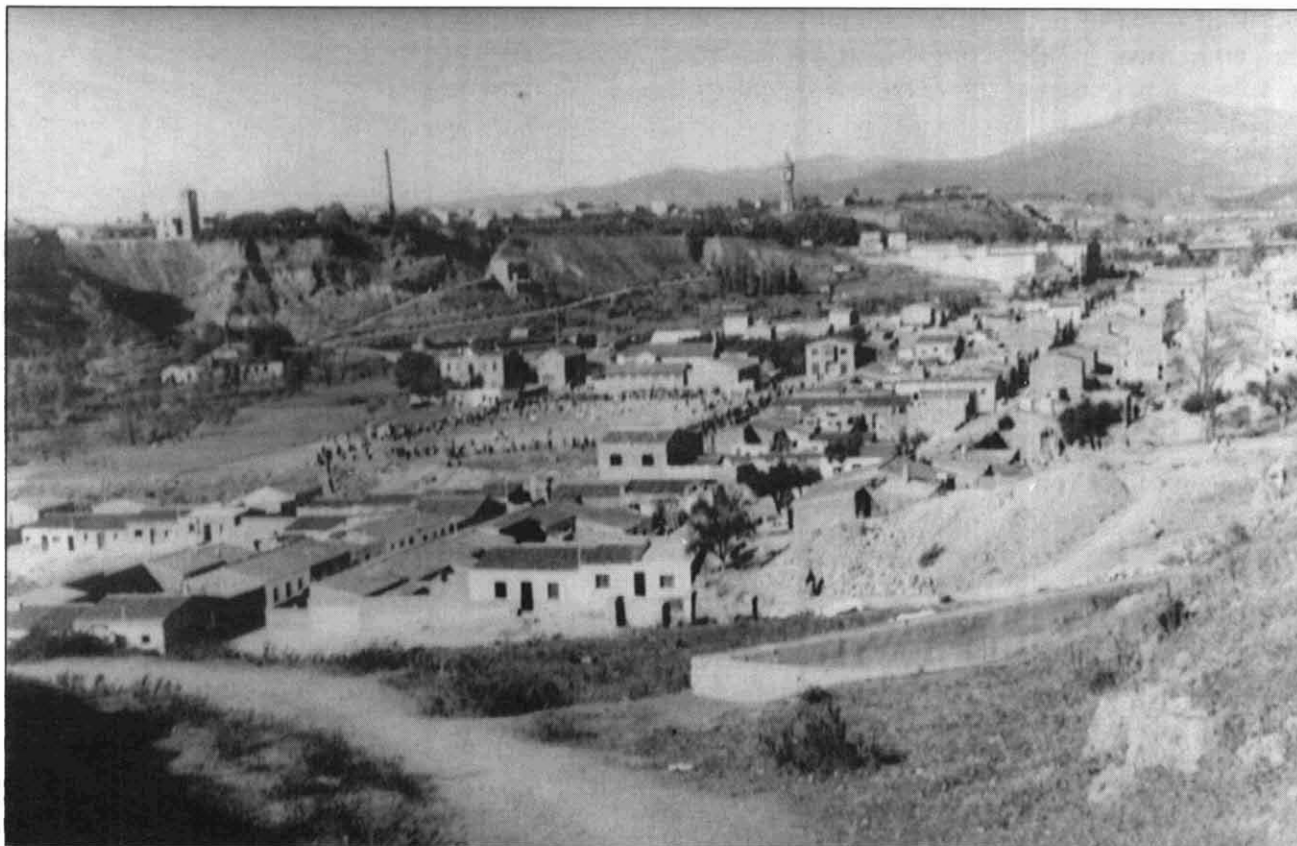
Durant els dos primers anys de la dècada de 1940, els preus van créixer en una taxa del 16,1% i del 30,0%, respectivament, mentre que el creixement mitjà dels salaris nominals va ser d'un 5,1% i d'un 7,4%, respectivament.¹³ Però, quan s'analitza la situació a Catalunya es reconeix que després de la repressió i la misèria dels anys quaranta, va arribar una certa recuperació als primers anys cinquanta que, encara que amb fortes limitacions i desequilibris, va ser factor d'atracció per a un camperolat afamat d'aliments i de treball. Tanmateix, Fontana i Nadal han xifrat els anys 1951-53

¹¹ Entrevista realitzada els dies 14-III-85 i 29-V-86 a Antonia Valle. Íd.

¹² Entrevista realitzada el 21-VI-84 a Ascensió Vaca

Vaca. Íd.

¹³ BARBAGALLO *et alii* (1990), p. 108.

FOTOGRAFIA 1. Vista de Torre-romeu, 1957.(AHS).

com a dates que els salaris assoliren la seva capacitat adquisitiva més baixa, i iniciaren, a partir de 1954, la remuntada que s'accelerà a partir de 1956 i fins el 1958, que el govern imposà la congelació salarial. Això no obstant, els sous eren prou més alts que a Pedro Martínez, de manera que van ser un reclam addicional a la mera existència de treball. Aquests fets es tradueixen en una realitat molt complexa en què es combinen diversos factors aparentment contradictoris. Factors que ajuden, al meu entendre, a explicar perquè essent molt majoritari el rebuig al franquisme, aquesta actitud no es transformà en una resistència popular activa i massiva fins ben entrada la dècada dels seixanta.

Tractaré d'exposar aquesta idea amb l'ajuda de la força explicativa dels testimonis orals.

Hem vist que una bona part de les famílies immigrants havien fugit d'una terra miserable on l'única sortida que s'entreveia era l'emigració, i que, per això, aquesta i l'assentament posterior a la nova terra, malgrat les dificultats i el baix nivell de vida que comportà, es perceberen com una millora; element de possible consens o almenys d'adaptació a la situació política del moment.

Les paraules de l'Angustia¹⁴ són il·lustratives al respecte: «*Vinimos aquí "pos" porque no había "pa" comer allí.*»

O les d'en Ramon:¹⁵ «*Y me vine porque allí había una gente muy mala, habían muchos fascistas "mu" malos. Y yo pagaba 20 duros de alquiler... y venía la cosa tirante y yo harto dije: "pues no, yo me tomo el vuelo de aquí, a ver si tengo suerte. Y mira, pegué aquí en Sabadell y aquí estamos y tan a gusto."*»

¹⁴ PUIG VALLS (1989). Entrevista realitzada a Angustias Fernández Correas.

¹⁵ PUIG VALLS (1990). Entrevista realitzada el 13-VI-84 a Ramón García Valle.

O l'afirmació de la Felician¹⁶ que diu: «*Pues me vine porque había necesidad en nuestras tierras y me vine aquí a ver si aquí mejoraba. Yo me vine sola con los niños.*»

Per un altre cantó, l'experiència de la guerra no solament havia fet perdre les esperances, sinó que va comportar la resignació derivada d'una percepció pessimista sobre les possibilitats pràctiques d'un canvi de règim. A més a més, en la memòria ha quedat gravada una altra classe de desencís. Més enllà del que suggereix Borja de Riquer, pel que fa al possible consens produït a conseqüència de la valoració crítica que hom feia dels dirigents dels partits i els sindicats, que amb les seves divisions internes, havien estat una de les causes principals de la desfeta de la guerra.¹⁷ Existien, i existeixen, crítiques que se senten molt més a flor de pell perquè deriven de realitats viscudes per la mateixa gent. Són la desaprovació d'actituds i conductes no gens democràtiques dels dirigents locals del moment. Factor, també, de possible consens o, altra vegada, més que de consens, d'acceptació resignada de la nova realitat.

Per exemple, l'Àngeles¹⁸ i en Ramón, fan greus recriminacions contra els dirigents de Pedro Martínez. Acusacions que no són originals d'aquest poble, sinó que es produeixen durant la guerra civil en altres llocs de la reraguarda, i que es resumeixen en la sospita que molts dels homes que no van anar a la guerra no eren tan imprescindibles a la reraguarda i ho haurien pogut ser en el front. En el diàleg de la parella es percep la decepció que produïren alguns fets.

Àngeles — «...*Que éramos unos sinvergüenzas, éramos unos sinvergüenzas todos, porque unos se mataban en el frente allí tirando tiros, que muchos se murieron del pueblo y otros se dedicaron a hacer dinero. ¡Robaron mucho! ¡Y eran comunistas! ¡socialistas!*» Recorda que una nit molt freda i sense llum, sentiren una fressa de trets que els feren pensar

que retornaven els feixistes al poble. «*¡Que han venido los fascistas! ¡Y era de pena! Venían del cortijo...*»

J. Ramón — «...*Y decían que eran los fascistas para...*»

Àngeles — «*Tiraban tiros "pa" que se fuera la gente, para que no los vieran.*»

J. Ramón — «*Para que no los vieran entrar con el robo que habían hecho.*»

Àngeles — «*¿Sabes? De modo que...*»

J. Ramón — «*Estando en colectividad. Y mi padre estaba con ellos. Y va al cortijo y los pilla cuando salen del cortijo con un saco de trigo "robao". Y les dice: ¿Adónde vais con el saco de trigo ese? Y dicen: «A tí no te importa, ¿eh? A tí no te importa donde vamos. ¿Como no le iba a importar? ¡Si él era un productor igual que los demás de ahí! Si era la condición de estar en la colectividad con todos.»*

Evidentment, no tothom lluità amb l'esperit de sacrifici net d'intencions particulars, d'això es queixen, amb tristesa, l'Àngeles i el seu company, i aquesta constatació probablement tingué conseqüències posteriors pel que fa a la valoració de qualsevol altre règim polític.

Les paraules de María Jesús²⁰ són encara més cruels: «Porque se fueron a los cortijos allí de mandadores, subíos a los caballos ¡y "too" como los ricos! ¡Con sus escopetillas colgadas viendo trabajar a los obreros! ¡Ay! ¿Estos sí eran socialistas? ¡Esos no eran socialistas! ¡Estos eran socialistas por sus beneficios! ¡Pero no por ideas! ¿Por qué no se fueron a tirar al frente?»

Si ens centrem ja a Catalunya en la segona meitat del segle, en l'anàlisi de la situació econòmica, de la situació político-social, de les relacions laborals, de les relacions socials, que els immigrants que viuen en barris com Torre-romeu pateixen durant aquests anys, no podem sinó arribar a la conclusió que era materialment impossible oferir una conducta resistent.

¹⁶ PUIG VALLS (1989). Entrevista realitzada a Felician Gutiérrez Giménez.

¹⁷ BORJA DE RIQUER, ob. cit., p. 188.

¹⁸ PUIG VALLS (1990). Entrevista realitzada a Àngeles González Peralta el 13-VI-84.

¹⁹ Entrevista realitzada a M. Jesús García Valle. Íd.

²⁰ Vegeu els salaris en la indústria de Sabadell i el cost de vida d'una família obrera completa composta de marit, muller i dos fills a J. CALVET (1990).

FOTOGRAFIA 2. Nens de Torre-romeu a l'escola de la barraca de fusta. Fi de la dècada de 1950. (AHS).

Simplement per sobreviure, per estalviar diners per comprar un solar i edificar una barraca, tots els membres de la família sense distinció treballen unes jornades llargues i fatigoses que no deixen cap possibilitat de dedicar temps a d'altres quefers.

L'anàlisi del cost de vida a Sabadell demostra que amb dos salaris no era possible estalviar per a un habitatge. Tanmateix, moltes famílies ho van aconseguir, gràcies a moltes hores de treball i a una deficient alimentació.²⁰

Per exemple en Manuel²¹ explica:

«Llegamos aquí en el año 47, entonces pasamos hambre porque se ganaba muy poco, y aquí en Cataluña no es como en Andalucía, aquí "pa" darte trabajo, en aquellos entonces "pa" darte trabajo si no te co-

nocían había faena. Ahora no. Luego ya una vez que empecé a trabajar, a mí ya no me ha vuelto a faltar. Estuvimos en las cuevas, pues hasta que aquellos dijeron que si nos echaban y tal y cual, de las cuevas. Yo entonces trabajaba con Ramón Pellicer Sabas, en el taller este, metalúrgico. Estuve 12 años. Y él me facilitó para yo hacerme la casa esta. Me hice abajo un cuerpo y luego después iba pagando aquello y haciéndome el otro cuerpecito de casa. Iba los domingos, hice los fosos para los pilares y cuando llegaron las vacaciones, yo lo tenía todo "preparao", los pilares y todo hecho, y vino una grua "pa" ponerme los pilares y en catorce días lo hicimos esto, con los hijos. Luego yo he hecho los ambares. ¡Sé de qué va! Hecho los ambares, ¡en fin! Las "racholas" que tengo allá en el patio... Ganaba tan poco y estaba haciendo mi casa, pues yo me hice zapatero y entonces de día estaba trabajando en el taller y de noche me tiraba toda la noche trabajando en los

²¹ Entrevista realizada a Manuel González Izquierdo.

A. PUIG (1989).

zapatos. Y así un año y otro, hasta que me destrocé los nervios y caí malo.»

O el testimoni de Casimiro:²² «Fui a trabajar a la Granja Sant Pau que le llaman. Luego después me fui con un “cuñao” mío a hacer un poquillo de “manobra”. Entonces fue cuando me hice novio de mi mujer, que sus hermanos eran todos tejedores y ellos no querían que yo fuese “manobra” y entonces me enseñé a tejer. He “estao” treinta y nueve años tejiendo. Primero estuve en Cal Mayer estuve ocho años, estuve allí en la calle Riu-sec, aquel que hay por debajo de la estación de los Catalanes. Allí estuve ocho años. Después me vine a la calle de Sant Pau, en una sociedad anónima. Estuve trabajando tres años yo también en su fábrica. Y después me fui a la calle Calderón en una fábrica del textil, nueva. Después estuve en el Industrial Mur. Me cambié porque se ganaba más y me vine al otro Mur, conveniencias de... y me salí de allí, estuve en Colomer, éste hasta que cerró». Y esta es la historia del tejer, del tejer que en todavía soy tejedor, pero ya, puf!... Trabajaba muchas horas porque entonces se ganaba muy poquito y si querías tener algo, tus hijos bien en condiciones. Yo trabajaba, me ponía a las tres de la mañana y plegaba a la una del mediodía. Y luego me ponía otra vez por la tarde en otro sitio y estaba hasta las once de la noche. ¡Yo creo que...! ¡Y cuatro viajes! Pasar el río, porque entonces había un “puentesito”, se podía pasar hasta que vino una “riá”...Este es un tema. Entonces teníamos el río ese, el gracioso ese no se podía pasar. Sí, y cuando nevaba que había unas nevadas muy grandes. ¡Ya ves! Yo iba andando por allí, dando vueltas por el cementerio y a pasar por el puente de la Salud.»

O el testimoni de l'Ana María:²³ «Entre todos hicimos la casa, porque aquí trabajamos ¡como negros!, pues “ná”. En poco tiempo, lo que se hizo fue sacar toda la tierra que había, hacer los cimientos ¡mal hechos!, sacar la maleza, porque no había dinero “pa ná”, porque “pa” sacar “na” más que los 20 duros que dábamos cada mes para pagar el terreno, pues no teníamos ni “pa” comer. Yo con tantos niños y no pude dejar de trabajar, hacía faenas y a los niños, pues mira, había de encerrarlos. Tenían de estar en casa “encerrados”, como tampoco teníamos colegio, en aquel

tiempo era un colegio de aquellos de tablas, que no era colegio ni mucho menos.»

L'Angustias explica: «No conocíamos a nadie, vinimos aquí y mi padre compró la barraca. Vivimos en una barraca ¡que caía el agua como en la calle! Yo me acuerdo que unas veces dormían mis padres debajo la cama y nosotros encima en la cama, y otros días nosotros debajo la cama y ellos en la cama para poder dormir “pa” no mojarnos que era el único sitio que no se mojaba. Allí estuvimos hasta que pudimos hacernos una casa. Mi madre hacía faenas, y mi padre trabajaba en la estación, a carga y descarga. Los vagones, entonces eran estación de carga y descarga, descargaba sosa, harina y “too” aquello. Hemos “pasao”, bueno han “pasao” ellos lo suyo, los pobres. Mi madre trabajaba en las casas de hacer faenas, de una se salía y se iba a la otra. Mi madre trabajó mucho tiempo no sé cuantos años, porque no te lo puedo decir, pero muchos años, muchos. ¡Eran los únicos que trabajaban! ¡Pues claro si yo vine aquí con siete años! Si somos 4, una mayor que yo, yo que voy la segunda, otra detrás de mi, nos vinimos que yo tenía 6 años. Pues la mayor se quedaba con nosotros cuando iban a trabajar. ¡Tiene 6 años más que yo! Yo tengo 44 y ella 50 ha hecho ahora. Luego cuando fuimos mozuelas trabajamos en una fábrica textil. No es que se ganara mucho, porque se ganaba poquito pero por lo menos íbamos un poco mejor...»

L'Àngeles també recorda les dificultats dels primers dies: «¡No pasé “na” aquí hasta que encontré una casa “pa” trabajar! Y de aquella casa ya encontré otra y otra y otra, hasta que me coloqué y nos espabilamos un poco. Pero aquí pasamos mucho a lo primero, ¡mucho! Creías que eran las Américas aquí y luego ¡no pasamos! Nos juntábamos en dos habitaciones 20 o 30 personas. Aquí hemos trabajado, pero ahora tenemos nuestra casa, ya ves después de 30 años ya no he vuelto más a mi tierra, ni la he visto más.»

La Francisca²⁴ també recorda que: «Había una chica que no era maestra de título, pero lo hacía bastante bien. Y mandábamos los niños en el colegio y mientras ellos estaban en el colegio yo echaba tres o cuatro horitas, luego bajaba corriendo para abajo y

²² Casimiro Ruíz García. Entrevista realitzada el 29-XI-87. Íd.

²³ Entrevista realitzada a Ana María Carrillo Medina. Íd.

²⁴ Entrevista realitzada a Francisca Luque Sierra. Íd.

FOTOGRAFIA 3. Setmana Santa a Torre-romeu, 1957. (AHS).

hacía de comer. ¡Corre que te pilló! Y después otra vez “pa” arriba a hacer otras cuatro horitas y después ya me venía y como mi hija ya era grandecita con siete añillos, cuidaba de los dos pequeños. Cuando vinimos para acá, pues levantarnos temprano a las 4 de la mañana y irnos a trabajar, y dejar nuestros hijos aquí en casa y a la mayor aconsejarle: peina y lava a tus hermanitos y al colegio. ¡Que cuando venga quiero saber que has ido al colegio! Y después por la tarde, pues ídem de lo mismo. Hasta que se hicieron grandes y ya fue otra etapa. Ya entonces ellas iban a trabajar y yo me quedaba en casa. Él trabajaba fijo pero yo trabajaba haciendo horas aquí en Sabadell, pero no estaba reconocida porque en aquellos tiempos, Franco, la mujer del metalúrgico no podía hacer horas ni fatigas. O sea que iba de pirata para tirar a mis hijos, porque con lo que él ganaba tampoco lo podíamos sacar adelante y había de sacar a mis hijos. Yo he trabajado a 4 pesetas la hora haciendo rodetes, y he “trabajao” a dos

pesetas la hora haciendo faenas. Él era soldador, entonces el sueldo, mi marido cuando murió ya ganaba 500 pesetas a la semana ¡que casi nadie las ganaba!

L'Antonia²⁵ ens explica: «Cuando nos vinimos ellos se iban a trabajar y yo me iba a hacer faenas y ya está. Mi Ramón estuvo trabajando por allí por el río. Mi hija estaba trabajando en la fábrica de Molins, teníamos que bajar por el puente para ir allí que no había ni coche ni “ná”. Ahora sí, ahora está todo muy bien puesto. Ahora ha “cambia too”, mira no podíamos ni andar, todo esto estaba como un barro. ¡Nos metíamos!, ¿sabes? ¡Teníamos de tener botas y “too pa”, para ir por allí abajo! Yo hacía faenas, mi marido estaba trabajando en Barbará, era “paleta”, mi Ramón también era “paleta”, ¿sabe? El otro estuvo trabajando aquí en la fábrica porque era lampista, ¿sabe? Yo les echaba la comida que se iban a Barbará, ¿sabe? Y venían a la noche. Y cuando... yo me iba a hacer

²⁵ Entrevista realitzada a Antonia Díaz Robledo. Íd.

faenas. Y mis hijos ayudando en la casa, los pobres. Y mi niña trabajando allá en una fábrica. Estaba la pobrecica trabajando que tenía que ir, ¡cómo se venía de noches sola! Un día fui yo a las cuatro de la mañana y me cagué de miedo. Porque, ¡cómo fuimos por los huertos para ir a Sabadell! Todo a oscuras, ¿sabes? Y me vino gana de sacarla de trabajar, porque tener que ir desde aquí a trabajar a Sabadell, sin luces y con las calles como estaban, todo de barro y de "too"... Se te ponían hasta la... ¡vaya! ¡Hemos "pasao" mucho! ¿Por qué vamos a decir ahora que no? Yo he "estao" trabajando 14 años en unas casas haciendo faenas. No te creas que también hemos pasao lo nuestro aquí. Con las calles sin agua, sin luz que no teníamos ni luz, nos teníamos que alumbrar con linternas "pa" salir. ¡Que yo todavía tengo la linterna! Para ir a comprar a la plaza, salía de casa que aún era de noche y me ayudaba por el camino con la linterna ¡si no había luces ni "ná"! ¿Y las carreteras? ¿Y los coches? ¡Que ahora hay cuatro coches [servei d'autobusos] lo menos que ahora no faltan coches aquí! Pero antes hemos "pasao" aquí ¡las negras! Sin tiendas tener que ir a Sabadell por los "mandaos" por el pan y por "tó".»

La Manuela²⁶ nascuda el 13-4-12, va deixar Pedro Martínez, instigada per la insistència de la tercera del seus sis fills, la Petronila, l'any 1960.

«Ella fue la que intentó de que nos viniéramos. Y nos vinimos. Nos fuimos "toos" juntos a casa mi hermana. El hermano de mi marido y ella una hermana mía. Pero lo que pasa, ella se traía 4 niños (la Petronila) y detrás se vinieron mis hijos y "toos" nos metimos a la casa de mi hermana. Y lo que pasa. Ya se hartaron. Nos peleamos y nos tuvimos que ir. ¡Ya está! Nos metimos "toos" en otra casa. ¡Los que habíamos allí! En un pasillo, que había "cortao", además de nosotros, otros vecinos que venían de allí del pueblo. Y "pos toos" allí. Allí me parece que habíamos por lo menos 14 o 15 o más, que tenía mi hija gobernándolo. Y sin embargo, mira nosotros allí nos íbamos apañando. Y allí mira nueve horas trabajando y todo lo que ganaba se lo daba a mi hija y mi yerno todo lo que ganaba también se lo daba a mi hija. Y todos estábamos juntos y así nos hemos ido apañando. Y ya pues ahora no nos hace "farta". Esto es lo que yo he hecho, trabajar mucho, hacer faenas, lo que aquí se ha hecho, la fabri-

ca, lavar, hacer faenas muchas, que "estao" a los pisos de vacía en una casa y salía a las 4 de la mañana en un despacho de la c. Casanovas. Estaba 4 horas y salía yo de una casa y entraba a otra y a otra hasta las ocho de la tarde que entraba aquí. Tres años estuve haciéndolo. Luego me fui a la Odag y ya te digo. Allí me dieron piso, he "estao" 7 años en el piso.»

L'Ascensió recorda l'angoixa davant la incertesa de saber si podrien o no pagar les lletres mensuals: «Luego ya nos metimos en el berenjenal del solar este. ¡Cuántas penas hemos "pasao pa" pagárselo a Juan el Gafas, "pa" pagarle el solar, y luego nos metimos en el piso y tuvimos que pagar: el 19 una letra y el 25 otra letra. ¡Y no dormíamos! No dormíamos porque nos acostábamos pensando ¡Dios mío que tenemos que pagar una letra! ¡Dios mío, ay, que para el día 25 tenemos que pagar una letra! Y no dormíamos si quiera. ¡Mira que era triste! ¡En el pueblo estábamos mal y aquí, al llegar, pues también las pasamos putas!»

Les fonts orals posen clarament al descobert la trista combinació d'unes llargues jornades de treball amb una baixa qualitat de vida que impossibilitaven la resposta d'una capa social aclaparada pels problemes més quotidians de supervivència. Mostren, també, l'augment de treball de dones i nens, sobretot en el mercat de treball informal, per les restriccions legals vigents, malgrat tot els discursos per retornar la dona a la llar i malgrat tota la política laboral restrictiva del treball de la dona.²⁷

Però existeix una qüestió addicional. La gent de l'emigració viu i pateix un procés d'adaptació del món del camp a la nova realitat urbana, que a Catalunya s'afegeix a l'adaptació o el xoc entre dues cultures que s'ignoren i es desconeixen i que el franquisme intenta enfrontar en un fals dilema.

Sumat a aquest panorama, s'ha de tenir en compte que la derrota republicana va comportar la repressió i la liquidació de gran part dels dirigents, els militants i les organitzacions de qualsevol mena que havien vertebrat les classes populars, tant als pobles d'origen dels immigrants, com a les classes populars de Catalunya.

²⁶ Entrevista realitzada a Manuela González Delgado el 8-VI-84. A. PUIG (1990).

²⁷ BARBAGALLO *et alii* (1990), p. 115.

Com contundentment assenyalen uns historiadors,²⁸ la conseqüència d'aquest terrorisme estatal massiu, l'efecte necessari i cercat pels governants fou, és ben clar, la por. Però l'abast i els efectes d'aquesta por tenien un significat més radical en persones desarrelades com eren les que formaven la classe obrera catalana d'aquells anys, vingudes de feia poc temps dels seus pobles nats. Per altra banda, la possible pèrdua de treball, inherent a qualsevol conducta estranya al consens, portava aquest sector més vulnerable per definició a situacions de clara marginació. Això en el cas que ja haguessin sortit de la marginació econòmica que, com sabem, la pròpia immigració comportava. La combinació d'aquestes dues realitats es pot il·lustrar amb les dificultats d'entesa que tingueren els primers anys les dues cel·lules del PSUC de Sabadell, és a dir, la del centre composta per catalans de naixement i la dels immigrants.²⁹

Tanmateix, els inicis del PSUC a Sabadell poden xifrar-se el 1951, a partir d'antics militants comunistes, la majoria d'Andalusia. Mostra que, a pesar de la difícil situació que he descrit anteriorment, les accions de resistència a la dictadura van originar-se, i van trobar suport, en les classes populars i no en d'altres.

Així, i a pesar del desmantellament constant dels grups clandestins de l'oposició per part de la policia, ja durant els anys quaranta hi hagué accions significatives de protesta obrera, de caràcter semiespontani, basades en la demanda de condicions salarials, de treball i de vida millors.

La frase «sense menjar no es pot treballar» s'havia convertit en la consigna principal dels treballadors catalans.³⁰ A la província de Barcelona es produïren diversos conflictes laborals. El 1946 a 47 fàbriques tèxtils, 17 del sector del metall i 7 del químic, onada vaguística que es perllongà durant el primer semestre de 1947 gràcies a l'impacte psicològic de la gran vaga general de Bilbao del primer de maig. Però aquest any es generalitzà la repressió, la militarització d'algunes empreses i les detencions i els acomiadaments massius, de manera que el 1948 l'onada reivindicativa s'havia acabat.

FOTOGRAFIA 4. Interior de la casa de la família d'Àlvaro García i dels seus pares, a Torre-romeu, 1954. (AHS).

El 1951 la vaga de tramvies va tenir moltes repercussions, però després s'han d'esperar els conflictes dels anys 1956 i 1957 per tornar a trobar mobilitzacions importants. A Sabadell, fins l'any 1956, no es podrà parlar de vagues organitzades quan se'n realitzaren algunes en els rams tèxtils i del metall. Es demanava un salari mínim de setanta-cinc pessetes setmanals.³¹

En realitat no va ser fins a la dècada següent que començà un fort moviment antifranquista, per part d'algunes persones lligades a les organitzacions del període republicà que ara, amb una situació personal-econòmica més benestant o menys angoixosa, podien, amb les noves generacions antifranquistes, moltes vegades al voltant d'un cristianisme esquerrà, iniciar diverses mobi-

²⁸ Íd. pròleg, p. 19.

²⁹ CASTELLS (1983), p. 27.23.

³⁰ BARBAGALLO *et alii* (1990), p. 191.

³¹ CASTELLS (1983), p. 27.55.

litzacions.³² Periodització que es pot comprovar al mateix barri de Torre-romeu que en la dècada dels seixanta es convertí en un niu de revolucionaris de tota mena, en paraules, tal vegada massa romàntiques, d'Andreu Castells. És cert, tanmateix, que reivindicacions de barri, laborals i estrictament polítiques foren protagonitzades per una gran majoria de la seva població. Una característica, compartida amb altres barris de la ciutat, va ser el fort compromís de la col·lectivitat cristiana encapçalada pels seus capellans i algunes assistents socials de «Cáritas».

A la primavera de 1962 hi hagué una explosió vaguística a la ciutat. Així, els metal·lúrgics de la Fundició Sunyer començaren una vaga el 15 de maig de 1962 que fou seguida per vagues de baix rendiment del ram tèxtil, principalment a Marcet i Aprestos Julià.³³

El 2 de maig de 1964 s'organitzà una vaga d'autobusos. La sembrada de fulls volants informant i cridant a aquesta vaga, al barri de Torre-romeu, la realitzaren gent del FOC, de la JOC, de la HOAC i del PSUC, encara que, segons Andreu Castells, la direcció d'aquest partit, als primers moments, no en sabia res.³⁴

El 16 d'octubre de 1966, es celebrà una assemblea al Camp d'Aviació, on va sortir l'acord d'organitzar les CCOO a Sabadell, les quals haurien d'incidir en les eleccions sindicals que s'havien de celebrar al cap de poc. S'organitzaren les Comissions Obreres de Bosc, dominades pel PSUC, les Comissions Obreres de Barris, sota control dels Maoistes, les Comissions Obreres d'Empresa, organitzades per l'USO, i les Comissions Obreres Juvenils, admiradores del Che Guevara.³⁵

Les Comissions Obreres de barris que tingueren més importància foren les de les Termes i les de Torre-romeu, molt marcades per la influència del PCE m-l, el FOC, les FSF i les COJ. Les d'empresa, a la llarga van anar prenent més importància, i quan les de Bosc deixaren de tenir interès el PSUC es va bolcar a les Comissions d'empreses.³⁶

Les CCOO no eren legals, encara que permeses, però el 1967 una famosa sentència va declarar-les il·legals i la repressió en contra es va fer sentir immediatament; un dels primers llocs que la sofrí va ser Sabadell, que portà a la presó els sindicalistes més actius de la ciutat.

Resumint, els homes i les dones que, provinents de la immigració, formaven la classe obrera de la dècada de 1940, però sobretot les de 1950-60, no pogueren, fins ben entrada aquesta segona dècada, gaudir d'unes mínimes condicions que els permetessin reunir-se i organitzar-se per respondre al règim franquista.

És a dir, fins que no van millorar la seva situació personal, laboral i d'habitatge; sobretot, el fet de posseir temps per dedicar-se a altres tasques que no fossin les estrictament salarials. Com també superar mínimament les dificultats de viure en barris sense cap mena d'urbanització, en cases en mal estat, en carrers com els de Torre-romeu, que sense asfalt tenien més l'aparença de torrents que no pas de camins, sense llum ni aigua corrent. (Pensem que a Torre-romeu no es posaren els punts de llum fins l'any 1957 i les clavegueres fins el 1969). Amb tots els problemes derivats de la combinació de la inexistència de serveis elementals, amb una aïllament dels barris separats del centre, que com el de Torre-romeu no tenia cap transport públic i per travessar el riu només hi havia un mal pont de fusta que les riades s'enduien.

Per això, penso que seria interessant de conèixer la composició, l'origen geogràfic i l'any d'arribada de les persones nascudes fora de Catalunya, que participaren en les onades vaguístiques de 1946, de 1951, de 1956 i les següents; tot tenint en compte que de l'any 1939 al 1951 la immigració va ser reduïda i que posteriorment la immigració formà part dels treballadors no qualificats, i que els qui tradicionalment han portat el pes de la mobilització obrera són els qui tenen una certa qualificació. Les primeres protestes puntuals surten de les empreses sense, per tant, la necessitat d'una forta estructura organitzativa.

³² M. CAMINAL BADIA, «L'oposició socialista i comunista: comentaris sobre els canvis tàctics entre dues forces que s'enfrontaven i se sobreposaven alhora (1939-1947)», dins BARBAGALLO *et alii* (1990), p. 208 i 209.

³³ CASTELLS (1983), p. 28.17 i 28.18.

³⁴ Íd. p. 28.20.

³⁵ Íd. p. 28.30 i 28.31.

³⁶ Íd. p. 28.34.

De manera que, encara que cal ser molt prudent a l'hora de vincular les fases immigratòries i les vagues obreres d'aquests anys, penso que entendriem més bé les actituds de rebuig o consens al règim franquista per part de la classe obrera catalana si coneguéssim millor la relació emigració-immigració, els anys d'arribada i la participació en les lluites i les vagues contra el règim. Comprovar quina relació existeix entre les diferents arribades massives d'emigrants, que retarden una possible resposta al règim, amb el primer moment d'assentament fins que, un cop més o menys establerts, sorgeix la possibilitat d'organitzar-se i respondre amb accions més o menys planejades; és a dir, relacionar i calcular el temps que transcorre entre que s'arriba i s'opera la combinació del baix nivell de vida amb la contradicció de percebre'l, això no obstant, com a millora, fins al moment que, amb una situació laboral i d'habitatge estabilitzada, poden sorgir els primers intents de protesta; temps que, des del punt de vista de trajectòria personal penso que era relativament curt, però que des del punt de vista de la col·lectivitat és un temps llarg, que fa que es retardi la contestació al règim i que les classes populars catalanes tardin més de 20 anys a reorganitzar-se fins a tenir capacitat d'enfrontament al règim franquista; atès que el temps personal de capacitat de resposta no coincideix amb el de la majoria, donades les diferents arribades massives de gent, que es traduïa en un ritme continu, distint i superposat en el temps, de la seva integració.

○ s'ha d'esperar el sorgiment d'una segona generació, que no ha experimentat la misèria de la vida als pobles d'origen, que, per tant, percep més ràpidament la doble explotació dels treballadors i treballadores en el lloc de treball i en la deficient qualitat de vida que els barris proporcionaven, i en fa responsable el règim polític i social imperant.

Per establir els vincles entre les reivindicacions dels anys cinquanta i quaranta i les subsegüents, per entendre les continuïtats i els trencaments, s'han d'estudiar a fons els conflictes d'aquests anys. Esbrinar si es dona o no la relació entre composició de la classe obrera, temps d'establiment a Catalunya i resposta al règim, solament es possible fer-ho a través de fonts orals. Empresa

que hem d'emprendre aviat abans que les lleis de la vida converteixin la tasca en irrealitzable.

BIBLIOGRAFIA

- Jordi CALVET PUIG (1990). *La indústria tèxtil llanera a l'Estat Espanyol durant la postguerra (1939-1959)*. Tesis doctoral. Facultat de Filosofia i Lletres de la UAB.
- Andreu CASTELLS (1983). *Sabadell. Informe de l'Oposició. VI. El franquisme i l'oposició sabadellenca, 1939-1976*. Sabadell, Riutort.
- FRANCESCO BARBAGALLO *et alii* (1990). *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*. Barcelona, Ed. Crítica.
- Angelina PUIG VALLS (1989). *Naixement i creixement dels barris perifèrics a les ciutats industrials de Catalunya. Història viva de Torre-romeu (Sabadell)*. Tesis de Llicenciatura. Facultat de Filosofia i Lletres de la UAB.
- Angelina PUIG VALLS (1990). *De Pedro Martínez a Sabadell: l'emigració, una realitat no exclusivament econòmica. 1920-1975*. Tesis Doctoral. Facultat de Filosofia i Lletres de la UAB.